

Світлана ШАБАТ-САВКА,

orcid.org/0000-0002-2658-5567

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри сучасної української мови*

*Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) s.shabat-savka@chnu.edu.ua*

УКРАЇНСЬКІ ПАРЕМІЇ ЯК МАРКЕРИ ТОЛЕРАНТНОГО СПІЛКУВАННЯ

У статті розглянуто комунікативну толерантність як лінгвістичну категорію, що передбачає успішний перебіг процесу спілкування в контексті принципів координації та ввічливості, у ракурсі різнорівневих мовних засобів, що слугують релевантними маркерами репрезентації неконфліктної комунікації, увиразнюють лінгвоментальність та етнокультуру народу. З-поміж конструкцій толерантності, які передають поважливе ставлення мовця до адресата, відтворюють почуття терпимості до його зовнішності, стилю життя та поведінки, схарактеризовано українські паремії – лінгвоментальні формули, фігурально-риторичні синтаксичні конструкції, здатні регулювати процес толерантної інтерації, наповнюючи її українським колоритом і метафоричністю. Зазначено, що в різних дискурсивно-жанрових формах української мови паремійні висловлення, які відповідають тій або тій синтаксичній моделі, використовують для посилення емоційного сприйняття інформації, для налагодження гармонійних взаємин між комунікантами.

На багатому ілюстративному матеріалі окреслено розлогий комунікативно-інтенційний діапазон паремій толерантності, що спрямований на створення шанобливого ставлення до співрозмовника; на формування засад толерантного мовця; на налагодження кооперативної атмосфери спілкування, компромісного розв'язання тих або тих складних питань, уникнення конфліктних ситуацій; стримування агресивної реакції щодо неприйнятності поглядів чи дій з боку співрозмовника; клопотання про мирне співіснування, взаємоповагу та гармонійний розвиток міжособистісних стосунків.

Схарактеризовано паремії, що представлені в структурі спонукальних висловлень, односкладних узагальнено-особових та інфінітивних речень, преференційних конструкцій, складних побудов, побажальних оптативів, які не тільки регулюють мовленнєву взаємодію, а й оприявнюють світоглядні настанови мовця в діалогічному дискурсі – релевантному адресантно-адресатному континуумі реалізації комунікативних інтенцій.

Ключові слова: толерантне спілкування, паремія, мовець, адресат, комунікативна інтенція, українська лінгвоментальність, синтаксис.

Svitlana SHABAT-SAVKA,

orcid.org/0000-0002-2658-5567

Doctor of Philology, Professor,

Head of the Department of Modern Ukrainian Language

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University

(Chernivtsi, Ukraine) s.shabat-savka@chnu.edu.ua

UKRAINIAN PAROEMIAS AS MARKERS OF TOLERANT COMMUNICATION

The article analyses communicative tolerance as a linguistic category that implies the successful course of the communication process following the principles of coordination and politeness. It also deals with different language means that serve as adequate markers for the representation of non-conflictual communication, as well as the Ukrainian linguistic mentality and ethnocultural peculiarities of the people. Among the language constructions of tolerance, which convey the speaker's respectful attitude towards the addressee and a sense of tolerance towards his appearance, lifestyle, and behaviour, Ukrainian paroemias are characterised by linguistic formulas and syntactic expressions that regulate the process of tolerant communication, filling it with Ukrainian cultural 'flavour' and metaphorical expression. In various discursive-genre forms of the Ukrainian language, paroemic phrases strengthen the emotional perception of information and establish harmonious relationships between communicators.

Many studies outline the following research issues: a wide communicative-intentional range of tolerance-expressive techniques to create a respectful attitude towards the interlocutor; the formation of a tolerant speaker's communicative strategies; creating and maintaining a cooperative atmosphere of communication, a compromise solution of specific complex issues, avoidance of conflict situations; restraining an aggressive reaction to the unacceptability of views or actions on the part of the interlocutor; petition for peaceful coexistence, mutual respect and harmonious development of interpersonal relations.

The article presents paroemias in the structure of persuasive statements, monosyllabic general-personal and infinitive sentences, preferential constructions, complex constructions, and optional structures, which not only regulate speech interaction but also highlight the Ukrainian linguistic mentality and ethnocultural peculiarities, reveal the worldview guidelines of the speaker in the dialogical discourse as a relevant addresser-addressee continuum of verbalising communicative intentions.

Key words: *tolerant communication, paroemia, speaker, addressee, communicative intention, Ukrainian linguistic mentality, syntax.*

Постановка проблеми. У сучасній комунікативно зорієнтованій лінгвістиці толерантність як присутній принцип гармонійного розвитку суспільства та міжособистісних взаємин, як визначальний складник культури спілкування в соціумі, як світоглядна настанова й особистісна риса мовця в контексті його зустрічі з іншою особистістю набуває важливого значення з огляду на нестабільність світових стандартів та домовленостей, на суспільні та особистісні конфлікти, збройні протистояння, міжнаціональну ворожнечу, воєнні дії, що безпосередньо заторкують і нашу державу – Україну, на території якої в ХХІ ст. триває жорстока російсько-українська війна. Як зауважує О. Березняк, «надзвичайно важко сприйняти Іншого в його іншості, визнати за ним право бути інакшим, ніж Я, чинити і думати по-своєму» (Березняк, 2009: 67), проте поважливе ставлення до позиції іншої людини, вміння вчасно стримати конфлікт, уникнути агресивної поведінки, правильно говорити – риси толерантного мовця, що засвідчують його високу культуру ведення діалогу, дискусії, полеміки тощо.

Складність реалізації толерантності зумовлена багатьма чинниками, зокрема світоглядними та ідейними переконаннями людини, її психоемоційним станом, ступенем виховання, рівнем інтелекту. Утім, міжкультурний чи міжособистісний діалог, мирне співтовариство забезпечують стійкий розвиток як людини, так і суспільства загалом. У таких соціально затребуваних процесах йдеться і про комунікативну толерантність – основу міжособистісної комунікації, лінгвістичну категорійну величину, що тісно пов'язана з людською інтеракцією, із двобічною взаємодією комунікантів, які вербалізують свої інтенції в межах кооперативного діалогу, з оперттям на основні правила і конвенції, на різнорівневі мовні засоби, що відображають лінгвоментальність та етнокультуру народу, впливають на розгортання неконфліктного спілкування. Такий лінгвосинергетичний підхід до вивчення мовних ресурсів, зокрема паремій як маркерів вираження толерантності в тих або тих дискурсивно-жанрових формах української мови, забезпечує актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативна толерантність здавна перебуває

в дослідницькому полі українських науковців. Учені вивчають термінообшир цього поняття, розглядають його в контексті дотичних категорем (терпимість, коректність, етика, мораль), у ракурсі принципів ввічливості, координації та кооперації, різноманітних мовленнєвих теорій, осердя яких формує мовець як репрезентант релевантних ознак українського менталітету та мовної ідентичності. Варто зауважити, що свої наукові спостереження мовознавці обґрунтовують на витлумаченні толерантності як терпимості «до чужих думок, вірувань, поведінки» (Тарасюк, 2013: 39). На думку О. Столяренко, толерантність – це «готовність прийняти інших такими, якими вони є, повага і визнання рівності кожного індивіда, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності і різноманітності людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення різних поглядів до однієї думки, а також готовність і здатність людини мирно і злагоджено жити, функціонувати і взаємодіяти в різноманітному світі» (Столяренко 2010: 54).

За спостереженнями Г. Яворської та Е. Ларіної, мовна толерантність вербалізує загальний принцип толерантності, що ґрунтується на категоріях філософії, психології та етики. Цілком переконливо дослідники розглядають толерантність у контексті терпимості та політичної коректності, стверджуючи, що терпимість належить до сфери моралі, а поняття «толерантність» і «політична коректність» акцентують прагматичний і соціальний складники безконфліктного співіснування в суспільстві (Яворська, Ларіна, 2016: 105).

Нам імпонують наукові спостереження вчених, які розглядають толерантність як особистісну рису індивіда, його вміння сприймати протилежні думки й погляди, відповідним чином реагувати на них, при цьому залишатися поміркованим і виваженим комунікантом. Так, на думку Л. Залановської, толерантність – здатність індивіда сприймати без агресії думки, що відрізняються від його власних, а також особливості поведінки та зовнішності інших індивідів (Залановська, 2015: 58). Така комунікативна компетентність, безперечно, закладена на ментальному рівні, це той «внутрішній вимір людини», як стверджує Ф. Бацевич, її сформований, вихований, «випле-

каний» когнітивний, психічний, психологічний, емоційний, культурний, естетичний, вольовий та інший «стан душі» (Бацевич, 2012: 241), що експлікується в людській інтеракції, у спілкування з іншими людьми, на різних рівнях реалізації міжособистісної толерантності, а саме: «власне» міжособистісному (у безпосередніх і опосередкованих каналах комунікації щоденних контактах з іншими людьми), груповому (у межах сім'ї, трудового колективу, студентської групи тощо), міжгруповому (між установами, організаціями, партіями тощо), внутрішньодержавному, міждержавному та ін. (Бацевич, 2010: 108).

Аналіз толерантності в аспекті мовних засобів, що детермінують перебіг толерантного діалогу, впливають на симетрію та узгодженість інтенцій основних учасників комунікації (адресанта й адресата), – визначальний ракурс нашого дослідження. Як зауважують деякі дослідники, толерантність слугує мовним фільтром, що «накладає певні обмеження на спілкування, поведінку, можливість негативного відношення один до одного» (Яворська, Ларіна, 2016: 104).

Вивчення та систематизація загальноприйнятих та експресивно насажених, фігурально-риторичних мовних засобів, що увиразнюють принцип толерантності в різних дискурсивно-жанрових формах української мови, зокрема і в уснорозмовному дискурсі, належить до актуальних проблем вітчизняного мовознавства. У статті «Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності» Ф. Бацевич, авторитетний вітчизняний дослідник, звертає увагу на важливість вивчення в цьому контексті прислів'їв, приказок, афоризмів, максим, у яких представлена «багатовікова культура неконфліктного толерантного спілкування представників різних етносів». На думку вченого, «вивчення і зіставлення таких мовних пам'яток народної культури в царині проблем комунікації – важливий складник виявлення законів неконфліктного спілкування, притаманних представникам конкретної лінгвокультури» (Бацевич, 2010: 114).

Українські паремії – своєрідні лінгвоментальні формули, універсальні національні знаки культури, експресивні засоби «етнічної й культурної пам'яті, чинники стабілізації, самозбереження мовної системи» (Калько, 2018: 21). Вони маркують національно-мовний світогляд мовця, здатні регулювати процес толерантного спілкування, створюючи його неповторну атмосферу й тональність, наповнюючи комунікативний процес українським колоритом і метафоричністю. Відповідно – потребують ретельного аналізу паремії як синтаксичні конструкції з особливою будовою,

ритмічністю та семантикою, як готові стереотипні формули, що їх використовують мовці в тих або тих ситуаціях толерантного діалогу.

Мета статті – визначити комунікативно-інтенційний зміст паремійних висловлень, що репрезентують толерантність як присутню особистісну рису комунікантів у процесі спілкуванні, схарактеризувати синтаксичну організацію таких конструкцій, визначити їхній функційний потенціал.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Толерантна комунікація ґрунтується на принципах координації та ввічливості й за своєю суттю передбачає поважливе ставлення адресанта до адресата як до рівноправної субстанції в діалогічному дискурсі, терпимість і стримуване почуття до його зовнішності, стилю життя, поведінки, манери спілкування. Засадничі положення толерантності формують доброго, уважного, неконфліктного мовця, який успішно реалізує свої інтенції та з повагою ставиться до співрозмовника, пор.: *Хто людям добра бажає, той і сам має. Живи для людей, поживуть люди і для тебе. Не будь тією людиною, що догори щетиною. Не будь тим, що лізе в тин.* Як стверджує Г. Гнатишак, українська комунікативна свідомість шукає «ідеал у толерантному співбесідникові», що «зумовлено національними рисами комунікативної поведінки – високою товариськістю, високою комунікативною активністю, безкомпромісністю у суперечці, емоційністю і щирістю, прагненням збільшити свій мовний внесок у спілкування, оволодіти комунікативною увагою, комунікативним центризмом» (Гнатишак, 2012: 287).

Процес толерантного спілкування відбувається в межах природної діалогічності, збалансованих очікувань комунікантів, узгодженості їхніх мовленнєвих намірів, симетрії комунікативних ходів. Така комунікація вибудовується на принципах гармонії, поваги, довіри, доброзичливості, рівності та свободи вибору, що яскраво представлено в пареміях, напр.: *Як ми до людей, так люди до нас. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся. Живи краще, будеш всім милише. Друга шукай, а знайдеш – тримай.*

У контексті психоемоційної готовності до мовленнєвої взаємодії адресант як основний суб'єкт комунікації демонструє свій стиль поведінки в контексті терпимості до іншого світогляду, способу життя, поведінки, звичаїв, виявляє повагу до іншої мовної особистості. Отож бути толерантним у діалогічному дискурсі – «означає провадити емоційно виважену інтеракцію, терпимо та делікатно ставитися до іншої особистості, вміти стримувати

почуття неприйнятності її поглядів, ідей, стилю життя» (Шабат-Савка, 2010: 59). Комуніканти взаємодіють у межах комунікативного кодексу, встановленої системи принципів і правил, передбачаючи свій внесок на кожному етапі діалогу, стежачи за співвідношенням вербальних та невербальних засобів, уникаючи агресивної поведінки та конфліктних ситуацій загалом. Треба зазначити й те, що вся мовленнєва діяльність детермінована національно-культурними чинниками, стереотипними моделями спілкування в контексті української етнокультури та лінгвоментальності народу. В цьому разі діалог – релевантний континуум експлікації інтенцій мовців, спосіб увиразнення їхніх задумів, утілення думок.

Паремії представлені в моделях синтаксично замкнених, стереотипних і легко відтворюваних конструкцій, що вирізняються багатством асоціацій та образності, стійкістю та ритмічною організацією. З одного боку, це мовні знаки, що мають свої парадигматичні особливості та синтаксичну природу, а з іншого, вони слугують мікротекстами, що вербалізують ту або ту інтенцію мовця, створюють експресивність мовлення, його афористичність та сентенційність, лаконічність та природність. Пор.: *Люби ближнього як самого себе! Будеш робити добро – щасливим будеш. Сонце зігріває повітря, друг – душу. Хто батьків поважає, той повік не гине.* Ці «народнопоетичні мініатюри» вирізняються глибиною думки, силою впливу та переконання. Очевидна їхня сугестивність на всіх учасників комунікативного процесу.

У різних дискурсивно-жанрових формах української мови паремійні висловлення як фігурально-риторичні конструкції (синтаксичні експресеми) використовують для посилення емоційного сприйняття інформації. Вони постають як соціальні кліше, як правила, настанови, що регулюють поведінку комунікантів, забезпечують гармонійність інформаційного обміну з опертям на принципи координації та ввічливості. Такий діалогічний дискурс охоплює не тільки адресантно-адресатний континуум, а й розлогий спектр мовленнєвих інтенцій та різноманітних синтаксичних моделей їхніх реалізацій.

Комунікативно-інтенційний зміст паремій толерантності як лінгвоодиниць з яскраво вираженою експресивною оцінкою спрямований на створення шанобливого ставлення до співрозмовника, на формування доброзичливої атмосфери комунікації, її виваженого перебігу, загалом на те, щоб:

– сформувати доброзичливого та уважного мовця, який уміє керувати процесом комуніка-

ції і з повагою ставиться до адресата мовлення: *Живи так, щоб тобі було добре, а другим ще краще. Хто на тебе каменем, то ти на нього по-християнськи хлібом. Добра людина плаче від радості, а злий – від заздрощів;*

– налагоджувати кооперативну, спокійну, психологічно врівноважену атмосферу спілкування: *Згода будує, а незгода руйнує. Де згода панує, там і горе танцює. З добрими людьми завжди згоди можна дійти;*

– уникати міжособистісних конфліктів. На думку Ф. Бацевича, ухилення від конфлікту – це важливий складник толерантної інтеракції (Бацевич, 2012: 260), що, власне, яскраво представлено в українських пареміях: *Їй кажи: «овес», а вона каже: «гречка». Нехай буде гречка – тільки б не суперечка. Вмієш сказати – вміє і змовчати. Похвалити не вмію, погудити не смію. Сварка до добра не доводить. Сперечатися сперечайся, а сваритися – гріх;*

– йти на компромісне розв'язання тих або тих питань, уміти змінити мову емоцій на аргументоване мовлення, стримувати негативну реакцію: *Краще не сваритися, чим вибачення просити. Ліпше мовчати, ніж сварку почати. Ворогові все віддай, а сам так останься – аби дальше від лиха. Більше слухай, а менше говори;*

– уникати відкритого домінування над співрозмовником, не пригнічувати його образливими висловленнями чи безпідставною критикою: *У чужий монастир зі своїм уставом не ходять. Не копай другому ями, бо сам в ню впадеши. Пильнуй свого носа, а не чужого прося;*

– виявляти стурбованість та співпереживання: *Доброго чоловіка і чуже горе тривожить; Не бажай другому того, чого сам не хочеш. Що тобі не мило, другому не зич;*

– демонструвати шанобливе ставлення до старших людей, до батька та матері: *Слухай старих людей: чужого розуму набереши і свого не загубиши. Де старий спотикнеться, там нехай молодий добре напнеться. Старе скаже на глум, а ти бери собі на ум. Шануй батька й неньку, буде тобі скрізь гладенько;*

– експлікувати в певних соціально-побутових ситуаціях поважливе ставлення до господаря та господині в їхньому домі: *В чужому домі будь привітливий, а не примітливий. Будьте, як дома, а поводьтесь, як в гостях; в гостину збирайся, але вдома пообідати не забувай;*

– бути байдужим до чиєїсь поведінки, не звертати уваги на якісь проблеми співрозмовника, таким чином демонструючи толерантність як байдужість, як розширення власного досвіду, що дає

змогу «не тільки поважати чужу позицію, але й змінювати свою в результаті критичного діалогу» (Молчанова, 2013: 35) чи переосмислення побаченого / почутого: *Бас гуде, скрипка грає, Іван мовчить, та все знає. Не моє просо, не мої горобці, не буду відганяти. Моє діло теляче: наївся і в хлів. Хоч ти іди в ліс по дрова, а я буду дома, хоч я піду в ліс по дрова, а ти будь дома;*

– дбати про мирне співіснування, взаємоповагу та гармонійний розвиток міжособистісних взаємин: *Не чини лихого, не бійся нікого. Поклоном спину не напружиш, шиї не звихнеш. Поважай всіх, хто старший за тебе.*

Використання паремійних висловлень в усно-розмовному дискурсі знижує агресію мовців, сприяє налагодженню кооперативного діалогу, впливає на його неконфліктний перебіг у межах мовностильової норми. С. Богдан звертає увагу на те, що талант кожного мовця полягає у вмінні вибрати із традиційного для українців мовного етикету «доречну формулу залежно від ситуації, у якій перебуває людина, урахувавши специфіку адресата (його вік, стать, характер взаємин, їх тривалість), умови спілкування (де, коли і за яких обставин це відбувається), регіональні особливості, стиль» (Богдан, 1998: 17).

Паремії, що сприяють розвитку безконфліктної інтеракції, реалізують різні за будовою та комунікативною настановою висловлення, проте, за нашими спостереженнями, найтипівішими в плані вербалізації толерантних інтенцій виступають спонукальні конструкції, головний член яких виражений грамами наказового способу. Варто зазначити, що такі висловлення здебільшого належать до односкладних узагальнено-особових речень і становлять лінгвоментальні формули життєвого досвіду та повчальних максимумів, де всі компоненти змісту (адресант, адресат, їхній психоемоційний стан, час, простір) мисляться узагальнено, мають стосунок до всіх учасників толерантного спілкування. Напр.: *Роби другим добро – будеш сам без біди. Ворога напій, накорми, ще й дорогу покажи. Поважай старого, тобі теж бути старим.*

Спонукальні паремійні висловлення вербалізують інтенції категоричного та сугестивного спонукування, зокрема наказ, прохання, пораду, застереження, пор.: *Мовчи та мак товчи: мовчанка не шкодить. Знай, хто роком старший.* Дуже часто такі паремії мають окличну інтонацію, що створює їхню високу експресивність та виразну сугестивність: *Мовчи і потакуй, а не перескакуй!*

Щоб уникнути конфлікту, образливих висловлень у стосунку до іншої особистості, мовці вико-

ристовують паремії, синтаксично репрезентовані загальнозаперечними конструкціями. Напр.: *З чужої біди не смійся! Не поспішай карати, поспішай милувати.*

Особливості толерантного поводження передають і преференційні висловлення, змістовий обшир яких втілює прагнення мовця показати превалювання кооперативного діалогу, перевагу гармонійних міжособистісних стосунків, без застосування тиску та насилля щодо адресата мовлення: *Ліпше серце не кивати, аніж його роздирати. Ліпше з розумним у біді, ніж з дурним у добрі. Краще полин їсти, як з нелюбом за стіл сісти.* Маркерами втілення інтенції переваги в таких конструкціях слугують прислівникові компаративи (краще, ліпше, легше та ін.).

У пареміях, побудованих за моделлю інфінітивного речення, експлікується намір мовця виконати дію, необхідну для успішного перебігу толерантної комунікації, пор.: *Вклонитися – голова не відвалиться! Сіяти добро – добро і пожинати.*

Багатоаспектна презентація толерантності, її обґрунтування та важливість для успішних міжособистісних взаємин характеризує паремії, побудовані за зразком складного речення (складносурядного, складнопідрядного, складного безсполучникового, складного речення з різними видами синтаксичного зв'язку), напр.: *Свій не свій, а в горох не лізь. Хто свою матір поважає, той і чужу не образить. Хто людям добра бажає, той сам його здобуває. Шануй старих – молоді тебе пошанують. Ніхто не банував, що змовчав, лиш за тим, що сказав.*

У процесі толерантного спілкування важливу роль відіграють доброзичливі побажання, щирі зичення одне одному добра, здоров'я, усіх людських благ. Напр.: *Будь здорова, як вода, багата, як земля, щаслива, як зоря! Дай, Боже, йому панувати – на золотих кріслах возсідати! Щоб тобі добро було! Аби вам скрізь сонце світило! Най вас Бог благословить та веселить!* Такі оптативи, що виражають інтенції-благопобажання, – своєрідні лінгвоментальні формули, які вивисують магію мовленого слова, вияскравлюють щирісердні людські почуття та благородні прагнення.

Висновки. Процес толерантного спілкування, що ґрунтується на принципах координації та ввічливості, на збалансованих очікуваннях комунікантів, на узгодженості їхніх мовленнєвих намірів, детермінований пареміями – фігурально-риторичними синтаксичними конструкціями, що не тільки регулюють безконфліктну інтеракцію, а й утілюють українську лінгвоментальність та етнокультуру, оприявнюють світоглядні настанови

мовця в діалогічному дискурсі – релевантному адресантно-адресатному континуумі реалізації інтенцій.

Комунікативно-інтенційний зміст паремійних конструкцій як лінгвоодиниць з яскраво вираженою експресивністю та емоційністю спрямований на створення шанобливого ставлення до співрозмовника, на терпимість до його стилю

поведінки та спілкування, на формування доброзичливої атмосфери комунікації, її виваженого неконфліктного перебігу. Багатий синтаксис вербалізації інтенцій толерантності засвідчує природність їхнього використання та розлогий функційний потенціал у різних дискурсивно-жанрових формах української мови, що виформовує сферу наших подальших наукових студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності. *Філософсько-культурологічні проблеми мови і комунікації*. 2010. № 5. С. 108–119.
2. Бацевич Ф. С. Прикладний аспект комунікативної толерантності: засади міжособистісного спілкування. *Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект*: колективна монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2012. С. 240–262.
3. Березняк О. Проблема толерантності у комунікативній філософії. *Вісник Львівського університету. Сер. Філософські науки*. 2009. Вип. 12. С. 67–73.
4. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К. : Рідна мова, 1998. 475 с.
5. Гнатишак Г. Аксиологічний вимір комунікативних стратегій толерантності. *Толерантність як соціально-культурний феномен: світоглядно-методологічний аспект*: колективна монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2012. С. 263–289.
6. Залановська Л. І. Методологія дослідження компонентів міжетнічної толерантності. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Психологія*. 2015. Т. 20. Вип. 2 (36). Ч. 2. С. 58–68.
7. Калько В. В. Знакова природа паремії. *Science and Education a New Dimension. Philology*. VI (42), Issue: 149. Budapest, 2018. P. 19–22.
8. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
9. Столяренко О. Проблема формування толерантних міжособистісних стосунків у молодіжному середовищі. *Рідна школа*. 2010. № 11. С. 54–60.
10. Тарасюк Л. С. Проблема культури толерантності в сучасному суспільстві. *Гуманітарний часопис*. 2013, № 1. С. 39–44.
11. Українські прислів'я та приказки / Упор. С. В. Мишанич та М. М. Пазяк. К. : Вид-во худ. літ, 1984. 390 с.
12. Шабат-Савка С. Т. Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій. *Мандрівець*. 2010. № 6 (90) листопад – грудень. С. 59–63.
13. Яворська Г. Х., Ларіна Е. В. Мовна толерантність у контексті соціально-гуманітарних наук (частина 1). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2016. № 20. Т. 1. С. 103–106.

REFERENCES

1. Batsevych F. (2010) Lihvokulturni aspekty komunikativnoi tolerantnosti [Linguocultural aspects of communicative tolerance]. *Filosofsko-kulturolohichni problemy movy i komunikatsii – Philosophical and cultural problems of language and communication*, 5. 108–119. [in Ukrainian].
2. Batsevych F. (2012) Prykladnyi aspekt komunikativnoi tolerantnosti: zasady mizhosobystisnoho spilkuvannia [Applied aspect of communicative tolerance: foundations of interpersonal communication]. *Tolerantnist yak sotsialno-kulturnyi fenomen: svitohliadno-metodolohichni aspekt: kolektyvna monohrafiia*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka – Tolerance as a socio-cultural phenomenon: worldview-methodological aspect: collective monograph. Lviv: Ivan Franko LNU, 240–262. [in Ukrainian].
3. Berezniak O. (2009) Problema tolerantnosti u komunikativnii filosofii [The problem of tolerance in communicative philosophy]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser. Filosofski nauky – Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical sciences*, 12. 67–73. [in Ukrainian].
4. Bohdan S. (1998) Movnyi etyket ukraintsiv: tradytsii i suchasnist [Language etiquette of Ukrainians: traditions and modernity]. Kyiv: Ridna mova. [in Ukrainian].
5. Hnatyshchak H. (2012) Aksiolohichni vymir komunikativnykh stratehii tolerantnosti [Axiological dimension of communicative tolerance strategies]. In *Tolerantnist yak sotsialno-kulturnyi fenomen: svitohliadno-metodolohichni aspekt: kolektyvna monohrafiia*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. – Tolerance as a socio-cultural phenomenon: worldview-methodological aspect: collective monograph. Lviv: Ivan Franko LNU, 263–289. [in Ukrainian].
6. Zalanovska L. (2015) Metodolohiia doslidzhennia komponentiv mizhetnichnoi tolerantnosti [Methodology of studying the components of interethnic tolerance]. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnikova. Psykholohiia – Bulletin of I. I. Mechnikov ONU. Psychology*, 20(2), 58–68. [in Ukrainian].
7. Kalko V. (2018) Znakova pryroda paremii [The symbolic nature of paroemias]. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(42), 149. 19–22. [in Ukrainian].

8. Molchanova A. (2013) Tolerantnist yak tsinnisna osnova profesiinoi diialnosti pedahoha: posibnyk [Tolerance as a value basis of a teachers professional activity: manual]. Kyiv: Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy – Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].

9. Stoliarenko O. (2010) Problema formuvannia tolerantnykh mizhosobystisnykh stosunkiv u molodizhnomu sere-dovyshchi [The problem of forming tolerant interpersonal relationships in the youth environment]. Ridna shkola, 11. 54–60. [in Ukrainian].

10. Tarasiuk L. (2013) Problema kultury tolerantnosti v suchasnomu suspilstvi [The problem of the tolerance culture in contemporary society]. Humanitarnyi chasopys – Humanitarian journal, 1. 39–44. [in Ukrainian].

11. Ukrainski prysliv'ya ta prykazky [Ukrainian paroemias and proverbs] / Upor. S. V. Myshanych ta M. M. Paziak. K. : Vyd-vo khud. lit, 1984. 390 p. [in Ukrainian].

12. Shabat-Savka S. (2010) Tolerantne spilkuvannia yak sposib vyrazhennia komunikatyvnykh intentsii [Tolerant communication as a means of expressing communicative intentions]. Mandrivets, November – December, 6, 90. 59–63. [in Ukrainian].

13. Yavorska H., & Larina E. (2016) Movna tolerantnist u konteksti sotsialno-humanitarnykh nauk (chastyna 1) [Language tolerance in the context of social and humanitarian sciences (part 1)]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology, (20), V. 1, 103. [in Ukrainian].